

проблеми розглядалися в останніх захищених дисертаціях, про які йшлося вище. Системної роботи з розкриття і визначення динаміки реформування прокуратури України з урахуванням останніх конституційних змін не проводилось, хоча потреба в цьому є як з позиції конституційної теорії, так і з потреб юридичної практики.

Список використаних джерел:

1. Шуба В.В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В.В. Шуба / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 20 с.
2. Вандін Є.В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України [Текст] : автореферат ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.10 – Судустрой; прокуратура та адвокатура / Є.В. Вандін. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2017. 20 с.
3. Козачук О. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Організаційно-правові засади функціонування військових прокуратур в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Козачук Олена Сергіївна; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2016. 20 с.
4. Косюта М. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства / Косюта М. Одеса : Юрид. літ., 2002. 375 с.
5. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.
6. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. К. : КНУТД, 2018. 371 с.
7. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : Монографія / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля. Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2017. 238 с.

СПОСІБ Д. П.,

аспірант кафедри теорії
та історії держави і права
(Навчально-науковий юридичний інститут
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника)

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-8>

КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Стаття присвячена з'ясуванню правових підстав створення Української Самостійної Соборної Держави та служби безпеки Організації Українських Націоналістів. Акцентується увага на тому, що проголошення національної

держави 30 червня 1941 р. обґрунтовувалося з історичної, ідеологічної та правової точок зору.

Акт відновлення української державності був першим етапом на шляху формування соборної держави з центром у Києві, про що зазначалося в програмному документі ОУН(б) «Політичні вказівки» затвердженому на II Великому зборі в травні 1941 р. Відповідно, проголошення національної держави у червні 1941 р. було закономірним і не порушувало жодних міжнародно-правових актів того часу. Більше того, українці скористалися природнім правом кожної нації на самовизначення і справедливо сподівалися, що територіально вдасться розширити межі держави на усі етнічні території, а столицю перенести до Києва.

Створення СБ ОУН було закономірним для держави, що виникла в умовах війни, а її керівництво та лідери націоналістичного підпілля опинилися під загрозою, оскільки спецслужби більшовиків, німців та поляків вчиняли неодноразові замаху. Найбільш виразними функції СБ ОУН були впродовж 1939-1941 рр., коли новостворений орган займався дотриманням безпеки державного керівництва, проводив розвідувальну та контрреволюційну діяльність. Окрім того, були сформовані основи оперативно-розшукової та правоохоронної діяльності. З організаційної точки зору, це був виконавчий орган влади, аналог сучасного Міністерства внутрішніх справ чи Міністерства оборони. На практиці він поєднував контролюючі, поліцейські, розвідувальні, контррозвідувальні і навіть судові функції.

Загалом, доцільно виокремити п'ять основних блоків функцій СБ, які розкривають її діяльність з точки зору органу влади УССД: безпекова (розвідувальна, контррозвідувальна діяльність як проти зовнішніх ворогів та політичних опонентів, так і всередині ОУН(б) із метою забезпечення життя і здоров'я державного керівництва); організаційна (контроль за матеріально-технічним, військовим, продовольчим та іншим забезпеченням націоналістичного підпілля); ідеологічна (ідеолого-освітнє виховання бійців та протидія ворожій пропаганді); оперативно-розшукова (вчинення слідчих дій до осіб запідозрених у антидержавній діяльності чи у військових злочинах); судова (виконання ролі військово-польового суду).

Ключові слова: Служба безпеки, Організація українських націоналістів, Українська Самостійна Соборна Держава, функції, виконавчий орган влади, державотворення, функції органів влади.

An article devoted to clarifying the legal grounds for the creation of the Ukrainian Independent State and Security Service of the Ukrainian Nationalists. Attention is drawn to the fact that the proclamation of the national state on June 30, 1941 was based on historical, ideological and legal points of view.

The act of restoration of Ukrainian statehood was the first stage in the process of forming a commune state with a center in Kyiv, as indicated in the program document of the OUN (b) "Political Guidelines" approved by the II Great Assembly in May 1941, respectively, the proclamation of the national state in June 1941. It is natural and does not violate any international legal acts of that time. Moreover, Ukrainians took advantage of the natural right of each nation to self-determination and rightly hoped that territorially would expand the borders of the state to all ethnic territories, and transfer the capital to Kyiv.

The establishment of the OUN's Security Service was legitimate for the state emerging from the war and its leadership and leaders of the nationalist underground were at risk as the Bolshevik, Germans and Poles special services repeatedly attacked. The most obvious, in our opinion, was the functions of the OUN's Security

Council during 1939-1941 when the newly created body was engaged in observing the security of the state leadership, conducting intelligence and counter-revolutionary activities. In addition the foundations of operative-search and law-enforcement activity were formed. From an organizational point of view, it was an executive body, analogous to the current Ministry of the Interior or the Ministry of Defense. In practice, he combined control, police, intelligence, counterintelligence and even judicial functions.

In general, it is advisable to distinguish between the five main units of the SS function, which reveal its activities from the point of view of the USSS authority: security (intelligence, counterintelligence activities both against external enemies and political opponents, and in the middle of the OUN (b) in order to ensure life and public health health); organizational (control over material, technical, military, food, etc. providing nationalistic underground); ideological (ideological and educational upbringing of fighters and counteraction to hostile propaganda); operatively-wanted (investigation into actions of persons suspected of anti-state activity or war crimes); judicial (execution of the role of the military field court).

Key words: *Security Service, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Independent State Council, functions, executive body, state formation, functions of government bodies.*

Вступ. Проблема українського державотворення ХХ ст. є вкрай актуальною, оскільки відбулося принаймні три спроби відродити національну державу: у 1918 р., у 1941 р. та власне у 1991 р. Три різні події, які без сумніву тісно між собою взаємопов'язані. Власне цей взаємозв'язок потрібно обґрунтувати на науковому рівні і довести, що сучасна українська держава не є прямою спадкоємницею радянської держави, яка була складовою тоталітарного утворення у вигляді СРСР.

Традиція українського державотворення ґрунтується саме на засадах національної ідеї, єдності та соборності. Якщо впродовж національно-демократичної революції 1917-1921 рр. існувало кілька форм державності з різними формами і типами організації, то 30 червня 1941 р. у Львові було проголошено Акт відновлення української держави, що засвідчило прагнення українців, зокрема ОУН(б), до створення національної держави. Не зважаючи на те, що А. Гітлер наказав ліквідувати це державне утворення, яке діяло в тилу німецьких військ, було створено дієвий державний апарат, насамперед «силовий блок», який ефективно і тривалий час протистояв нацистським та більшовицьким військам (боротьба націоналістично підпілля тривала до початку 1960-х рр.).

Одним із ключових державних органів, що створений за ініціативи керівництва ОУН, була Служба безпеки, яка з моменту свого організаційного оформлення у 1939 р. і до кінця визвольної боротьби націоналістичного підпілля виконувала цілий ряд функцій: безпекову; оперативно-розшукову; розвідувальну; контррозвідувальну; судову; поліцейську; військову; ідеологічно-виховну та інші.

З огляду на вищесказане, актуальною є потреба вивчення та класифікації основних функцій СБ ОУН, як дієвої державницької інституції, використання досвіду ідеологічної і контррозвідувальної діяльності.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних функцій СБ ОУН, їх правового регламентування та практичної реалізації.

Результати дослідження. Український визвольний рух часів Другої світової війни почав досліджуватися тільки після здобуття країною незалежності.

У радянський період він розглядався як антидержавний, антинародний та колабораціоністський, оскільки право українців на національну державу заперечувалося. У ХХІ ст. ця проблема викликає неоднозначне ставлення як науковців, так і пересічних громадян. Якщо екстраполюватися від політичної та ідеологічної складової проблеми, досвід ОУН і зокрема

СБ, є цінним, оскільки він демонструє ефективні підходи до організації правоохоронного і безпекового органу не лише в умовах відсутності державності, а й постійної боротьби з нацистськими, радянськими та польським спецслужбами.

В українській історико-правовій науці, діяльність СБ ОУН по сьогоднішній час не досліджувалася, за винятком епізодичних моментів. Проблема викликає інтерес насамперед у істориків, які на основі архівних матеріалів розкривають специфіку роботи цього безпекового органу. Натомість, завданням правників є вивчення правових аспектів організації та діяльності СБ, оцінити її дії з точки зору дотримання прав людини, ефективності як оперативно-розшукової, контрреволюційної інституції тощо.

Методологічною основою нашого дослідження стали публікації Г. Биструхіна, Д. Веденєєва, П. Гай-Нижника, О. Ісаюк, В. Єгорова, О. Лисенка, Г. Полікарпанко, В. Сварогова та інших.

Акт відновлення української держави 30 червня 1940 р. став прикладом тривалої підготовки національних сил. Лідери ОУН, зокрема так звані «бандерівці», 30 червня своїм актом відновили втрачену у 1921 р. державність. Це свідчення спадкоємності української державності, а тому нетривалий час існування Української Самостійної Соборної Держави (далі – УССД) є обґрунтованим з історичної, ідеологічної та правової точок зору. Більше того, у програмному документі «Політичні вказівки», який був затверджений на II Великому зборі, передбачено, що проголошений у Львові Акт був тільки кроком до відповідного державотворчого Акту в Києві [4, с. 58].

Тобто, однозначно була ідея соборності усіх українських земель. Це зрозуміло й з інших рішень, які передбачали створення управлінських органів у Центральних та Східних областях України. Це свідчить, що діяльність ОУН(б) та її державницька концепція в жодному випадку не була регіональною, а саме формулювання «відновлення» державності свідчило про збереження тенденційності в процесі національного державотворення починаючи з 1917-1921 рр. Більше того, у 1991 р. один із проектів проголошення незалежності України також містив формулювання про «відновлення державності», а не «проголошення» [5].

Отже, у червні 1941 р. проголошення національної держави було закономірним і не порушувало жодних міжнародно-правових актів того часу. Більше того, українці скористалися природним правом кожної нації на самовизначення і справедливо сподівалися, що територіально вдасться розширити межі держави на усі етнічні території, а столицю перенести до Києва.

Цікавою видається форма державності. У згаданих вище «Політичних вказівках», зазначалося, що майбутня держава має бути міліарною за своєю суттю [1, с. 49]. Не можна говорити, що йшлося про авторитаризм, але таке формулювання було на нашу думку обґрунтованим, оскільки у травні 1941 р., коли приймалися «Політичні вказівки», єдиним шляхом здобуття національної державності був відкритий збройний конфлікт проти СРСР.

П. Гай-Нижник такі дії націоналістичного проводу виправдовує, оскільки вони диктувалися довголітньою революційно-визвольною боротьбою, змістом державно-творчої ініціативи, фактичною силою та народною волею [4, с. 59].

З огляду на вищезазначене, створення СБ ОУН було закономірним для такого типу держави, тим більше безпека державного керівництва та лідерів націоналістичного підпілля знаходилася під загрозою, оскільки більшовицькі спецслужби, а також німці та поляки вчиняли неодноразові замаху. Сумнівів стосовно легітимності проголошеної у червні 1941 р. держави немає, оскільки:

- 1) ОУН(б) діяли в умовах національної держави;
- 2) статус і функції органів влади новоствореної держави чітко регламентувалися нормативними актами, а їх організація і методи роботи відповідали аналогічним формам адміністративних органів європейських держав;
- 3) керівники окремих служб та відомств декларували та виконували владні функції, навіть поєднували кілька із них, що закономірно в умовах війни;

4) діяльність адміністративних органів влади, зокрема Служби безпеки, після ліквідації німцями Української держави, засвідчувало їх ефективність, дієвість.

З огляду на це СБ ОУН, як складова уряду УССД, була легітимною державною інституцією, функції якої впродовж функціонування націоналістичного підпілля 1939-1960-ті рр. трансформувалися. Найбільш виразними функції СБ ОУН були впродовж 1939-1941 рр., коли новостворений орган займався дотриманням безпеки державного керівництва, проводив розвідувальну та контрреволюційну діяльність. Окрім того, були сформовані основи оперативно-розшукової та правоохоронної діяльності. Першим офіційним керівником СБ ОУН став М. Лебедь [2, с. 485].

На прикладі СБ ОУН, можна детально прослідкувати ефективні підходи та правові аспекти організації окремих органів влади, які були організовані українськими націоналістами в умовах відродження національної державності. З організаційної точки зору, це був виконавчий орган влади, аналог сучасного Міністерства внутрішніх справ чи Міністерства оборони. На практиці, це правоохоронний орган, що поєднував контролюючі, поліцейські, розвідувальні, контррозвідувальні і навіть судові функції. Навіть ліквідація української держави німецькими військами не ознаменувала припинення роботи безпекового органу, який перетворився в найдієвіший інститут з поліцейськими, військовими, контрреволюційними, ідеологічно-виховними і навіть судовими функціями.

На момент створення СБ ОУН у 1939 р. СБ мала дбати насамперед про безпеку лідерів національного підпілля. Політика радянізації у 1939-1941 рр., яка супроводжувалася терором, депортаціями та арештами більшовиків проти мирного населення, призвела до розширення функцій СБ ОУН. Черговим етапом до зміни повноважень безпекового органу став початок військової агресії Німеччини та СРСР та категорична відмова німецького командування від ідеї українців створити власну державу.

Провідні дослідники діяльності СБ ОУН Д.Веденєєв та Г.Биструхін, зауважують, що в умовах першого етапу радянізації 1939-1941 рр. основними завданнями служби були:

1) збір розвідувальної інформації військового, політичного, суспільно-економічного характеру про радянські силові структури, цивільну адміністрацію та осіб, що з нею співпрацюють, заходи з радянізації регіону;

2) контррозвідка та захист націоналістичного підпілля від розвідувально-підривної діяльності противників, слідчі функції по відношенню до осіб, запідозрених у ворожих намірах;

3) протидія конкурентним націонал-патріотичним силам (насамперед полякам, які вважали територію Західної України частиною власної держави), а також внутрішньо-політичним конкурентам ОУН(м);

4) здійснення диверсійно-бойової та терористичної діяльності;

5) контроль за виконанням територіальними осередками ОУН вказівок вищих інстанцій;

6) контроль морально-політичного стану членів підпілля та розслідування скоєних ними злочинів;

7) спостереження за дотриманням норм конспірації, бойової активності та інше [3, с. 188].

Автори погоджуються із запропонованою класифікацією, але вважають за доцільне виокремити п'ять основних блоків функцій СБ, які розкривають її діяльність з точки зору органу влади УССД:

1) безпекова – забезпечення безпеки лідерів і членів націоналістичного підпілля і держави в цілому (розвідувальна, контррозвідувальна діяльність як проти зовнішніх ворогів та політичних опонентів, так і у середині ОУН(б);

2) організаційна – контроль за забезпеченням підпілля (матеріально-технічним, військовим, продовольчим);

3) ідеологічна – моніторинг політичних і державницьких поглядів рядових членів націоналістичного підпілля, а також пересічних громадян, що взаємодіяли з нацистською

і радянською владою чи польським підпіллям. Окрема увага зверталася на ідеолого-освітнє виховання бійців;

4) оперативно-розшукова – вчинення слідчих дій до осіб запідозрених у антидержавній діяльності чи у військових злочинах;

5) судова – в умовах війни СБ ОУН виконувала роль військово-польового суду.

Ці функції свідчать про широкий спектр впливу СБ ОУН на систему безпеки і оборони ОУН, окремі з них, виходячи із сучасного розуміння, не завжди відповідали і гарантували права людини. Будучи оперативно-розшуковим органом, виносячи звинувачення та вчиняючи судочинство, СБ ОУН мало чим відрізнялося від радянських спецпідрозділів НКВС. Більше того, саме специфіка організації радянських спецслужб були взяті за основу організації СБ ОУН після 1941 р.

Основною функцією СБ ОУН після її створення у 1939 р. була власне оперативно-розшукова, але зорієнтована не стільки на внутрішнє середовище, як на зовні, а саме: пошук радянської агентури, контррозвідувальна діяльність проти німецьких військ, які окупували регіон і розпочали переслідування націоналістичного підпілля, контроль за польським націоналістичним підпіллям і за агентурною діяльністю ОУН(м). З цією метою створювалася численна мережа референтур на місцях, які в свою чергу поділялися на відділи, що відповідали за боротьбу з більшовиками, нацистами, поляками та «мельниківцями».

Ці напрями роботи були обумовлені кількома чинниками. По-перше, протистояння радянським, німецьким та польським спецслужбам було закономірним з огляду на категоричне заперечення ними права українців на національне самовизначення. Стосовно протистояння так званим «мельниківцям», то, як зауважують сучасні українські дослідники, воно було принциповим з огляду на відмінності в підходах до вирішення питання національної держави, а також співпраці з німцями. «Мельниківці» залишалися прихильниками союзних контактів із Німеччиною, а тому їх зв'язки з рядовими «бандерівцями» були небажаними, оскільки могли вплинути на переконання рядових військових.

Наявність в ОУН(Б) власної Служби безпеки дозволило їй ефективніше боротися з ОУН(м). Так, 30 серпня 1941 р. у Житомирі було вбито лідерів ОУН(м) О. Сеника та М. Сціборського [3]. Вірогідність причетності СБ ОУН(б) до цього теракту підтверджується документами вбивці С. Козія. Його застрелили німецькі військові під час втечі із місця злочину. Однак СБ ОУН(б) не взяла на себе офіційної відповідальності за цей теракт. Неоднозначність теракту обумовлена тим, що лідери «мельниківців» йшли на зустріч із німецьким командуванням груп армій «Південь» [8]. Організатором теракту могли бути й більшовики, але Київ у той час був повністю окупованим, і НКВС ще не налагодила в окупованій українській столиці агентурну діяльність.

За свідченнями Г. Полікарпека, причетність СБ ОУН(б) до вбивства лідерів «мельниківців» пояснюється рішенням так званого «чорного суду», де брали участь М. Лебедь, М. Матвієнко та М. Климишин [7, с. 428]. Останній власне і називається організатором спецоперації та вбивства противників у Києві.

Стосовно протистояння німцям, то референти СБ зобов'язувалися двічі на місяць готувати звіти про роботу місцевої окупаційної влади, зокрема їх ставлення до українців. Цей напрям роботи був особливо ефективним, оскільки вдалося виявляти і попереджати арешт українських активістів німецькими поліцейськими.

Найцікавішою є діяльність СБ ОУН проти радянських спецслужб. Показовим є те, що українські націоналісти, вивчивши досвід контррозвідувальної діяльності поляків, німців та СРСР, обрали як зразок для себе, досвід останніх. Саме за зразком органів НКВС, СБ ОУН проводило допит і збирало свідчення з осіб, що співпрацювали з більшовиками чи німцями. Авторитетні українські дослідники О. Лисенко та І. Патріляк, зауважують, що у 1941 р. СБ ОУН «вправно переймала досвід встановлення влади й опанування ситуації від своїх досвідченіших колег-опонентів з органів НКВС» [6, с. 10].

В умовах наростання протистояння з більшовиками та нацистами, націоналістичне підпілля видало ряд нормативних актів, які регулювало діяльність Служби безпеки: «СБ –

робота», «Інструкція організаційної роботи під кутом совітської окупації України» (січень 1944 р.), «Боротьба з сексотством і провокацією» (жовтень 1944 р.), «Коротка інструкція по розвідці при допомозі агентури і донощиків контррозвідки» та ін. [3, с. 190].

Висновки. Таким чином, українське націоналістичне підпілля, яке 30 червня 1941 р. проголосило Акт відновлення української держави і задекларувало бажання до розвитку суверенного державного утворення, почало формувати дієвий державний апарат, ключовим органом якого була Служба безпеки. За своїм правовим статусом це був виконавчий орган (окреме міністерство у складі Українського Державного Правління), що володів оперативно-розшуковою, контррозвідувальною і навіть судовою функцією з метою забезпечення безпеки лідерам ОУН.

Контррозвідувальна робота спрямовувалася проти нацистських, радянських та польських спецслужб та військ. Оперативно-розшукова діяльність мала на меті протистояти антидержавній діяльності націоналістичного підпілля та пропаганді ОУН(Б). Судові функції полягали у винесенні вироків особам, які вчиняли антидержавну діяльність, були шпигунами чи диверсантами. Тобто СБ ОУН була органом військового судочинства.

Список використаних джерел:

1. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.* [Закордонні частини Організації Українських Націоналістів]. 1955. С. 48–57.
2. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки ОУН. Частина II з архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2000. № 2/4. С. 485–503.
3. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К. : Генеза, 2006. 408 с.
4. Гай-Нижник П. Верховне керівництво і партійно-політична система УССД у державницькій моделі ОУН(Б) 1940-х-1960-х років. *Український визвольний рух*. Львів, 2017. Збірник 22. С. 57–84.
5. Ісаюк О. Незалежність. Проголошена чи відновлена? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/21/7078536/>.
6. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (Б) у 1940-х рр. / Упоряд.: О.Є. Лисенко, І.К. Патриляк. К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. 254 с.
7. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни. *На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні*. Торонто Нью-Йорк : «Новий Шлях» 1985, С. 403–434.
8. Сварогов В. Как убили Сеника и Сциборского. *Вечерний Житомир*. 1994. № 2.

